

Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization
timad
Cilt / Volume: 18 - Sayı / Issue: 35 - Yıl / Year: 2023

ISSN: 1306-4223 / e-ISSN: 2822-4612

**1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye Etkileri ve Âli İktisat
Meclisi'nin 1931 Yılı Buhran Raporu**

*1929 Effects of the World Economic Crisis on Turkey and the Depression Report of
the Economic Council of 1931*

Vehbi Emre Yıldırım

Dr./Dr.

yildirimvehbiemre@yahoo.com

orcid.org/0000-0002-0494-2893

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16.11.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 01.01.2023

Cilt / Volume: 18, Sayı / Issue: 35, Sayfa / Pages: 91-112

Atıf / Cite as: Yıldırım, V. E. (2023). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye Etkileri ve Âli İktisat Meclisi'nin 1931 Yılı Buhran Raporu [1929 Effects of The World Economic Crisis on Turkey and the Depression Report of the Economic Council of 1931], Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi-Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization, 18/35: 91-112.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye Etkileri ve Âli İktisat Meclisi'nin 1931 Yılı Buhran Raporu

Öz

1929 dünya ekonomik krizi ortaya çıktığında Türkiye, sanayileşmesini tamamlayamamış hammadde ihracatçısı bir ülke idi. Türkiye'deki krizin dünya ekonomik krizi ile ortak olan tarafı her şeyden önce fiyatların düşmesi ve ihracatın daralmasıdır. Ancak ülkenin içinde bulunduğu teknik gerilik, sermaye ve müteşebbis yetersizliği ve teşkilatsızlık krizin daha ağır hissedilmesine neden olmuştur. Krizle birlikte tarımsal ürün fiyatları ürünlere göre değişmekle birlikte %60 ile %30 arasında bir değer kaybına uğramıştır. Bu durum çiftçiyi borcunu ödeyemez hale getirmiş. Bazı çiftçilerde tarlasını satarak kent ve kasabalara göç ederek demiryolu inşaatı gibi işlerde çalışmak zorunda kalmıştır. Ekonomik kriz yalnızca çiftçileri etkilemiş özel sanayi sektörünün zayıflığını da ortaya koymuştur. Mevcut sanayi yapısı desteklense bile ülkenin ihtiyacı olan gelişmiş bir sanayi yapısına erişemeyeceğini gören hükümet liberal sanayi politikasından vaz geçip devletçi politikaya geçiş yapmıştır. Ekonomik krizin sanayiye etkilerini ve çözüm yollarını incelemek üzere Âli İktisat Meclisince 1931 Buhran Raporu hazırlanmıştır. Raporda devletin çiftçinin ürünlerini alması ve bir sanayi planı yapılması önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Âli İktisat Meclisi, 1931 Buhran Raporu, Devletçilik.

1929 Effects of the World Economic Crisis on Turkey and the Depression Report of the Economic Council of 1931

Abstract

When the 1929 world economic crisis emerged, Turkey was a raw material exporter that had not completed its industrialization. What the crisis in Turkey had in common with the world economic crisis was first of all the fall in prices and the contraction of exports. However, the country's technical backwardness, lack of capital and entrepreneurship, and lack of organization caused the crisis to be felt more severely. With the crisis, prices of agricultural products lost between 60% and 30% of their value, depending on the product. This situation made farmers unable to pay their debts. Some farmers had to sell their fields and migrate to cities and towns. The economic crisis also revealed the weakness of the private industrial sector and led Turkey to adopt statism. In order to examine the effects of the economic crisis on industry and solutions, the 1931 Depression Report was prepared by the National Economic Council. In the report, it was suggested that the state should buy the products of farmers and an industrial plan should be made.

Keywords: 1929 the World Economic Crisis, National Economic Council, 1931 Depression Report, Statism.

1. Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Avrupa'daki üretim miktarı 1913 yılının da altında seyretmekteydi. Ancak hem sanayileşmiş Avrupalı devletler hem de ABD yaptığı üretimle dünya üretim pazarlarında stokların artmasına neden olmuşlardır. Gerek dünya genelinde stokların artması gerekse de borçlu devletlerin borç ödemeleri nedeniyle 1921 yılında fiyatlar hızla düşerek savaş sonrasının ilk ekonomik krizini ortaya çıkarmıştır. Bu ilk krizin ilk altı ayında İngiltere'de ki maden işçileri hariç işsiz sayısı 2.185.000'e yaklaşmıştır (Emiroğlu, 1933; Néré, 1980).

1921 krizinin kısa sürmesi ile dünya ekonomisi 1922-1925 yılları arasında toparlanma sürecine girmiştir. 1926-1927 yıllarında bir durgunluk gözükse de 1929 yılı sonlarına kadar ekonomide bir canlılık ve hızlı bir gelişme yaşanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009). Bu hızlı gelişme ile özellikle ABD'li şirketlerin ellerinde yüksek miktarlarda stok oluşmaya başladı, stokların hızla artmasına karşın tüketim aynı derecede artmıyor hatta tüketimde bir daralma göze çarpıyor ve stokların şirketlerin ellerinde kalmasına neden oluyordu. Ürünlerini paraya çeviremeyen firmalar borçlarını borsada bulunan hisselerini satarak kapatmayı düşündüler. 1929 Ekim ayında bu davranış birden bire New York borsasında yoğun satışları beraberinde getirdi. O dönemde borsada bir buçuk milyon kişi bulunmaktaydı ve bunun 600.000'i kredi ile işlem yapıyordu. Ekonomik krizin tetikleyicisi olan bu hareket borsanın hızla düşüp hisse senetlerinin değer kaybetmesine ve şirketlerin iflas etmesine neden oldu (Néré, 1980; Çavdar, 2003; Effimianidis, 1935).

1932 yılına kadar sürecek olan 1929 Dünya ekonomik krizi böylece başlamış oluyordu. Kriz, dünyada tahminen 30 milyon kişiyi, ABD'de de 13 milyon işçiyi işsiz bıraktı. Yine ABD'de ki krizle birlikte 1930-1932 yılları arasında 5096 banka iflası gerçekleşmiştir (Aydemir, 1985; Silier, 1975). Banka iflaslarındaki ana nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz; sanayi sektöründe geniş katılımları bulunan ve borsada çok fazla işlem yapan büyük bankalar, genel olarak fiyatların düşmesi, yatırımların azalmasından ve kendilerinin de katkıları olduğu borsa spekülasyonunun sonuçlarından doğrudan doğruya etkilendiler. Özellikle tarımsal kredi veren kırsal kesimdeki bankalar ise, hem çiftçilerin borçlarını ödeyememelerinden hem de büyük şehir bankalarındaki mevduatlarını geri alamadıkları için iflas ettiler (Silier, 1975).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan barış antlaşması neticesinde Almanya ağır bir tazminatın altında ezilmekteydi ayrıca en büyük sanayi bölgesi olan Ruhr'un uluslararası denetimde oluşu Almanya'nın ekonomik açıdan tedbir almasını engelliyordu. Krizle birlikte Almanya'nın ekonomisi daha da kötü olacak yoksulluk ve işsizlik hızla artacaktı. Bu durum Nazilerin iktidara gelişini hızlandıracaktı. Krizin ağırlığı ve geleneksel ekonomik önlemlerle çözülememesi sadece Almanya'da değil başka Avrupa ülkelerinde de rejim değişikliklerine sebep olarak Avrupa kıtasında ikinci bir savaşın başlamasına neden olacaktı.

Avrupa ve Amerika'nın aksine Sovyetler Birliği ise uygulamaya başladığı beş yıllık planla krizden etkilenmeden çıkmıştı (Çavdar, 2003; Tekeli ve İlkin, 2009).

2. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye'ye Girişi Ve Etkileri

2.1. Krizin Türkiye'ye girişi

Dünya ekonomik krizi başlamadan önce Türkiye'de ekonomik sorunların çıkmasına neden olan iki olay gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki; 1929 yılında ödenmeye başlanacak olan Osmanlı borçlarıdır. 1928 yılında varılan antlaşmaya göre Osmanlı borçlarının ilk taksit ödemesi altın kuruna sabitlenmiş Türk lirası olarak 25 Mayıs ve 25 Kasım tarihlerinde yılda iki kez yapılacaktır. Borcun ilk taksit ödemesi 25 Mayıs 1929 yılında 2.000.000 altın karşılığı olan 20 milyon Türk lirası ile yapılmıştır. Bu durum Türk lirasının İngiliz lirası karşısında değer kaybetmesine neden olmuştur. Örneğin Mayıs ayında 999 kuruş olan İngiliz lirası bir ay sonra 1013 kuruşa yılsonunda da 1043 kuruşa çıkmıştır. Borç ödemesinin mevcut ödeme dengesini bozması nedeniyle hükümet bu dengenin daha da fazla bozulmasını engellemek için ithalatı kısıtlama yoluna gitmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 45; Örs, Serçe, ve Örs, 2002, s. 114).

İkinci olay; Lozan Antlaşması gereği Türkiye, 6 Ağustos 1929 tarihine kadar yeni gümrük tarifeleri belirleyemeyecek olup bunun yerine 1 Eylül 1916 tarihinde belirlenmiş olan tarifeleri kullanacaktı. Lozan Antlaşmasında belirlenen bu sürenin bitimine iki ay kala 08 Haziran 1929 tarihinde 1499 sayılı Gümrük tarife kanunu kabul edilmişti. Yeni kanun kabulünden üç ay sonra yürürlüğe girecekti (Sıra No:185 1/354 numaralı Gümrük tarife kanunu layihası ve muhtelit encümen mazbatası ile bütçe encümeni mazbatası, 1929, s. 1,3; Resmi Gazete, S.1230, 1929, s. 7761). İşte henüz kanun yürürlüğe girmeden önce ülkede üç ay içerisinde ortalama %13,14 oranında artan bir ithalat meydana gelmişti. Bu ithalatın ülkeye faturası 101 milyon Türk lirası olmasına rağmen şeker, kahve, dokuma ve 1928 yılında iklimin kötü olması nedeniyle üretimi düşen buğday gibi ürünlerde stokçuluk ve vurgunculuk yapılmaya başlanmıştır. Buna karşın hükümet bir takım önlemler almaya çalışıyor, vurgunculuk yaptığını tespit ettiği kişi ya da kişileri cezalandırmaktan geri kalmıyordu. Örneğin Alpulu şeker fabrikası müdür karaborsacılıktan bir ay hapis ve 42 bin lira para cezasına çarptırılmış başka bir karaborsacı grup aynı şekilde mahkûm olmuştu (Rozaliyev, 1978; Kocabaşoğlu, 2001; Hüsrev, S.10, 1932).

Tablo 1: 1928-1930 Yılları Arasında Buğday Ekim Alanları ve Üretim Miktarları

Buğday	1928		1929		1930	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
	2.842.500	1.641.072	2.774.420	2.718.143	2.809.300	2.586.377

Kaynak: (Tarım İstatistikleri 1928-1934, 1936, s. 10)

Tablo 1'e göre; 1928 yılında ekilen alan 2.842.500 hektar iken 1929 yılında %2,4 düşerek 2.774.420 hektar olmuştur. Ekim alanı azalmasına karşılık elde

edilen ürün 1928 yılına göre %65,63 oranında artmıştır. 1930 yılına geldiğimizde ekilen alan 1929 yılına göre %1,26 oranında artarak 2.809.300 hektar olurken üretim %4,85 oranında düşerek 2.586.377 tonda kalmıştır. 1930 yılında ki küzi düşüşe rağmen hasat edilen ürün 1928 yılına göre %57,6 oranında yüksektir.

Tarımsal üretimin yüksek olmasına rağmen 1929 yılı sonunda önce Amerika'da oradan da tüm dünyaya yayılan ekonomik kriz 1930 yılında tüm tarım ürünlerinde fiyat düşmesine neden olmuştur. Ekonomisi tarıma dayalı Türkiye'de ise bu düşüş çiftçiler için felaket olmuştur. Çiftçinin ana geçim kaynağı olan buğdaydaki düşüş %60'lara ulaşmış aşırı fiyat kaybına rağmen devletten destek göremeyen çiftçi ektiği tohumun masrafını bile çıkaramaz olmuştur (Koraltürk, Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi, 2007).

Tablo 2. 1925-1939 Yılları Arasında Buğdayın Fiyat Seyri (Kuruş)

Yıllar	Yumuşak Buğday	Endeks 1925=100	Sert Buğday	Endeks 1925=100
1925	14,91	100	14,91	100
1926	13,07	88	13,07	88
1927	12,77	86	12,77	86
1928	13,86	93	13,86	93
1929	12,83	86	12,83	86
1930	7,76	52	7,76	52
1931	4,77	32	4,77	32
1932	4,99	33	4,84	32
1933	4,54	30	4,09	27
1934	4,51	30	3,75	25
1935	5,64	38	5,85	39
1936	6,03	40	6,01	40
1937	6,08	41	6,31	42
1938	5,61	38	5,37	36
1939	5,64	38	5,09	34

Kaynak: (TCMB, 1940, s. 85)

Tablo 2'de görüldüğü gibi 1930 yılındaki buğday fiyatı 1929 yılına göre %39,51 düşerken bu oran 1931 yılında %62,82'ye çıkmıştır. 1930-1939 yılları arasında da buğday fiyatları hiçbir zaman 1925-1929 yılları arasındaki fiyatlarına erişememiştir. 1936 ve 1937 alım sezonunda buğday 6 kuruşa yükseldiyse de 1938'de fiyat tekrar 6 kuruşun altına düşmüştür¹. Buğdayın dışında pamuk %60, tütün %50 oranında değer kaybetmiştir. Bu değer kayıpları yalnız çiftçiyi

¹ Tablo 2'de görüldüğü gibi iki çeşit buğday tipi yer almaktadır. Yumuşak ve sert buğday; yumuşak buğday günümüzde makarnalık buğday olarak anılmakta olup sert buğday da ekmeklik buğdaydır.

etkilemiyor aynı zamanda ülkeye giren döviz de etkiliyordu. Zira ihracatının tamamı hammadde ve tarım ürünlerine dayanan Türkiye'nin krizle birlikte döviz kazancı da azalmıştır (Rozaliyev, 1978).

Tablo 3. Üretim Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Cari Fiyatlarla) Milyon TL

Faaliyet Kolları Toplamı	1927	1928	1929	1930
Tarım	608,5	724	1075,2	723,2
Sanayi	191,6	188,8	204,5	180,2
İnşaat	58,8	64,7	78,5	70,3
Ticaret	118,3	119,8	131,2	102,9
Faaliyet Kolları Toplamı	1931	1932	1933	1936
Tarım	632,4	470,9	417,4	733,5
Sanayi	175,8	165,2	196,8	263,2
İnşaat	40,1	35,8	37,5	51,3
Ticaret	95,5	84,8	87,4	123,4
Kaynak: (Bulutay, Yıldırım, ve Tezel, 1974, s. 120/B)				

Tablo 3'e göre 1927 yılına ait tarım GSMH'sinin 1928'e göre düşük kalması o yılda ülkede yaşanan kurak mevsimden kaynaklanmaktadır. 1929 ekonomik krizi nedeniyle GSMH tüm faaliyet kollarında 1930 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Bu düşme özellikle tarım sektöründe oldukça yüksek seyretmiştir. Tarım GSMH'sinin 1929 yılında yüksek olmasının sebebi o yılki ürünün mevsim nedeniyle iyi olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tarımın GSMH'si 1936 yılına kadar düşmeye devam etmiştir. 1930 yılının tarım GSMH'sine ancak 1936 yılında ulaşılmış olup 1929 yılının tarım GSMH'si de 1941 yılında geçilebilmiştir.

Çiftçi, fiyatların düşmesi ile doğan fiyat farkını kapatmak için daha fazla ürün üretmeliydi fakat bu ilkel tarım yöntemleriyle imkânsızdı. 1928 yılında ülkeye modern tarım makineleri ithal edilmişti ancak bunlarda yedek parça olmadığı için hurdaya dönmüşlerdi. Makine hurdalığına dönen Türkiye ne yedek parça nede yeni makine ithal edebilirdi. Çünkü yeni gümrük tarifesi yürürlüğe girmeden önce fırsatçı spekülâtorlerin aşırı ithalatları yüzünden ithalat-ihracat arasındaki denge bozulmuş buna bağlı olarak ta Türk lirası değer kaybına uğramıştır. Hükümet paranın değer kaybını daha da artıramazdı (Yerasimos, 1992). Düşük fiyatlar nedeniyle geçinemez olan çiftçi tarlasını, bahçesini bırakıp şehirlere, kasabalara gidip geçim için rastgele işlerde ya da demiryolu yapımında çalışmak durumunda kalıyordu. Çiftçinin üretim yapamaması tüccarı ve sanayici de etkileyerek ekonominin daralmasına neden oluyordu (Zarakolu, 1982).

Hükümet, ana gelir kaynağı olan tarımsal gelirlerin düşmesi ile ortaya çıkan bütçe açığını kapatmak ve krizin etkilerini hafifletmek için ücretli çalışanlardan

alınmak üzere 1890 sayılı İktisadi buhran vergisini 1 Aralık 1931 tarihinde yürürlüğe koymuştur. Kanuna göre;

Maaşı 150 liraya kadar olanlardan 30 lirası çıkarıldıktan sonra yani 120 liradan %10

151 liradan 350 liraya kadar olan kısımdan %12

351 liradan 600 liraya kadar olan kısımdan %16

601 liradan yukarı olan kısım için %24 oranında vergi alınması kararlaştırılmıştır. Ancak bütün yükün çalışanların üzerinde olması uygun olmadığı ve 1929 krizinin devam etmesi nedeniyle 1 Haziran 1932 tarihinde bina vergisine %20 gider hariç tutularak elde kalan kârdan %16 oranında buhran vergisi zammı yapılmıştır (Resmi Gazete, S.1964, 1931, s. 1021; Saraçoğlu, 2009; Ekrem, 1932).

2.2. Krizde alınan tedbirler

Hükümet, yeni gümrük tarifelerinden önce yapılan yüksek ithalat ve yılda iki kez yapılan Osmanlı borç ödemeleri nedeniyle değer kaybeden Türk Lirasına müdahale için bir takım önlemler almaya çalışmıştır. Parasal önlemlerin dışında bazı bürokratlar Devletin doğrudan piyasalara müdahale etmesini savunurken bazıları da liberal politikalara bağlı kalınıp Avrupalı ülkelerin izledikleri yolun izlenmesini öneriyorlardı. Örneğin; Ahmet Hamdi Başar, devletin çiftçiden buğdaylarını belli bir fiyat karşılığı satın alarak devletin çiftçiyi desteklemesini önermiştir. Ancak bu öneri henüz dünyada krize karşı devletçi uygulamalar olmadığı için kabul görmemiştir. Krizin uzun sürmesi üzerine Amerika ve Avrupalı devletler krizden çıkış için ulusalcı-devletçi politikalar izleyemeye başlamışlardır. Bunun üzerine Türkiye’de de liberal politikaları savunan bürokratlar yönlerini devletçi politikalara çevirerek bunları savunmuşlardır (Başar, 1931).

2.2.1. 1447 sayılı menkul kıymetler ve kambiyo borsaları kanunu

Hükümet döviz üzerinde kontrol sağlayabilmek amacıyla 30 Mayıs 1929 tarihinde 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanununu meclisten geçirerek kabul etmiştir. Kanun yedi bölüm ve elli dokuz maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm borsalar ve üyeleri, ikinci bölüm borsa meclisleri, üçüncü bölüm hisse senetleri ve tahviller dördüncü bölüm, kambiyo işlemleri, beşinci bölüm borsa işleri, altıncı bölüm ceza hükümleri, yedinci bölüm diğer hükümleri kapsamaktadır. Kanunun bazı maddeleri şu şekildedir (TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, C.11, İç.2 İn.65, s. 81).

Yirmi Dokuzuncu Madde: Kambiyo ve para işlerinde spekülasyon yasaktır. Fertler veya işletmeler ihtiyaçları bulunmadıkça doğrudan doğruya ve gerekse araçlarla kambiyo ve para alıp satamazlar. Bu ihtiyaçların nelerden ibaret olduğunu önceden bir liste ile Maliye Vekâleti tayin eder.

Otuz birinci madde: Bankalarla bankerlerin yabancı kambiyo veya paraya karşılık tutarak Türk lirası üzerine avans yapmaları yasaktır (Resmi Gazete, S.1203, 1929, s. 7406).

Çıkarılan bu kanun döviz işlemleri üzerinde sınırlı bir kontrol getirebildi. Kanunda yer alan ihtiyaç listeleri bir süre sonra yayımlandı. Fakat bunlarda ithalatı kısıtlamak için yetersiz kaldılar (Tekeli ve İlkin, 2009).

2.2.2. 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun

Hükümetin döviz kontrolü amacıyla çıkarmış olduğu 1447 sayılı kanun yeni gümrük tarife kanunu yürürlüğe girmeden üç ay önceden başlayan ve Tablo 4'te gösterilen yüksek ithalat ve buna bağlı ortaya çıkan yüksek dış ticaret açığı nedeniyle başarılı olamamıştır.

Tablo 4: 1929 Yılı İthalat ve İhracat Rakamları ve Oranları (Aylık)

Aylar	İthalat Rakamları	İthalat Oranı	İhracat Rakamları	İhracat Oranı	Fark
Ocak	20.975.717	8,18	17.554.989	11,31	-3.420.728
Şubat	16.448.755	6,42	12.592.933	8,11	-3.855.822
Mart	18.619.652	7,26	13.884.817	8,95	-4.734.835
Nisan	22.034.721	8,60	14.325.672	9,23	-7.709.049
Mayıs	21.159.018	8,26	10.273.158	6,62	-10.885.860
Haziran	22.215.560	8,67	9.447.777	6,09	-12.767.783
Temmuz	32.398.926	12,64	8.119.855	5,23	-24.279.071
Ağustos	34.142.513	13,32	6.299.220	4,06	-27.843.293
Eylül	34.480.879	13,45	12.969.840	8,36	-21.511.039
Ekim	8.579.205	3,35	14.107.052	9,09	5.527.847
Kasım	10.187.243	3,97	6.736.506	4,34	-3.450.737
Aralık	15.054.190	5,87	28.902.252	18,62	13.848.062
Toplam	256.296.379	100	155.214.071	100	-101.082.308
Kaynak: (İstatistik Yıllığı 1930-31, 1931, s. 286, 287)					

Tabloda görüldüğü üzere; 1499 sayılı Gümrük Tarife Kanununun kabul edildiği Haziran ayında ithalat oranı %8,67 iken Temmuz ayında %12,64'e Ağustos ve Eylül aylarında sırasıyla %13,32 ve %13,45'e yükselmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra ithalat rakamları Ekim ayında %3,35'e düşerek yılı %5,87 ile kapatmıştır.

Birinci üç aylık ithalat ortalaması %7,29, ikinci üç aylık ortalama %8,51 üçüncü üç aylık ortalama %13,14 ve son dördüncü üç aylık ortalama %4,40 bu da dönemler içinde en düşük ortalamadır.

Dokuz aylık ithalatın tutarı 155.274.061TL iken Temmuz, Ağustos ve Eylül ithalat tutarı 101.022.318TL'dir. Bu dokuz aylık ithalatın toplam ithalat içindeki payı %61 iken, Temmuz, Ağustos ve Eylül dönemlerinin payı %39'dur.

1929 yılının 12 aylık döneminde yalnızca Ekim ve Aralık aylarında dış ticaret fazlalığı verilmiş geri kalan 10 aylık dönemde dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Buna göre 1929 yılında toplam ithalat 256.296.379TL olurken ihracat 155.214.071TL'de kalarak 101.082.308TL'lik dış ticaret açığı verilmiştir.

101.082.308TL'lik dış ticaret açığı Türk Lirasının değer kaybetmesine yol açmıştır. Paranın değer kaybetmesini engellemek için hükümet döviz çıkışına neden olacak mal alımlarını durdurarak bunları yurt içinden temin etmeye çalışmış, ithalata bağlı masraflarda tasarrufa giderek piyasaya döviz vermiştir. Ancak gerek bu tedbirlerin gerekse de 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsalar kanunuyla kabul edilen cezaların yetersiz kalması nedeniyle ilave tedbirlerin alınması gerekli görülmesi üzerine 20 Şubat 1930 tarihinde 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkında kanun çıkartılmıştır (Sıra No:83 Menkul kıymetler ve kambiyo borsaları hakkında 1447 numaralı kanuna müzeyyel 1/587 numaralı kanun layihası ve muvakkat encümen mazbatası, 1930, s. 1,2). Kanuna göre;

Birinci Madde: Kambiyo, para alım-satım, hisse senedi, tahvil alım satımının ve ülkeden ihracının düzenlenmesi, sınırlandırılması ve Türk parasının korunması hakkındaki kararlar alınmasında Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Üçüncü Madde: Bakanlar kurulu tarafından alınan kararlara muhalif hareket eden bankalarla birinci maddede yazan işlerle uğraşan müesseseler hakkında kanuni tatbikat yapılarak mahkemelerce bunların on beş günden iki seneye kadar hak mahrumiyeti ve iş yerlerinin kapatılmasıyla beraber beş yüz liradan yüz bin liraya kadar ağır para cezası verilir.

Dördüncü Madde: Bakanlar kurulu kararına muhalif hareket eden banka ve müessese müdürleri ile ilgili çalışanlar hakkında Türk ceza kanununun 358 ve 359'uncu maddelerinde yazılı cezalar verilir.

Altıncı Madde: Bu kanun yayınlanmasından sonra üç yıl süreyle geçerlidir (Resmi Gazete S.1433, 1930, s. 8733).

2.2.3. Bankalar konsorsiyumu

Döviz piyasalarına yapılan müdahaleler ülkede bir Merkez Bankası olmaması nedeniyle başarılı olamıyordu. Merkez Bankası kanununa kadar piyasada düzenleyici rol oynaması amacıyla Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur. Konsorsiyumun amacı banknot ve döviz alım satımını yönetmek ve spekülasyonu engellemek suretiyle TL'nin değerini korumak ve desteklemektir. Bankalar Konsorsiyumu Maliye Bakanlığı, milli ve yabancı bankaların katılımından oluşmaktaydı (Kocabaşoğlu, 2001; Yılmaz, 2007).

30 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı kanunla Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar Bankalar Konsorsiyumu para istikrarına önemli ölçüde yardım ederek hükümetin elini güçlendirmiştir. Ancak Bankalar Konsorsiyumu, Merkez Bankası'nın görevlerini tam olarak yerine getiremiyordu. Örneğin, konsorsiyuma üye kuruluşlar sattıkları dövizler karşılığında elde ettikleri Türk lirasını bloke etmeyip piyasaya sürüyorlardı. Bu da döviz talebinin artmasına sebep oluyordu. Bir diğer eksiklikte döviz arzının çok olduğu dönemde dövizleri satın almak için yeterli Türk lirası bulamıyorlardı (Tekeli ve İlkin, 2009).

3. Âli İktisat Meclisi'nin Ekonomik Kriz Hakkındaki Raporu: 1931 Buhan Raporu

3.1. Âli İktisat Meclisinin Kurulması

Birinci Dünya Savaşına katılmış olan bütün ülkeler savaş sonrasında ülkelerinde azalan üretim, kredi ve para krizi gibi ekonomik sorunlara karşı çeşitli çözüm yolları aramış ve İtalya, Rusya, Almanya ve Bulgaristan gibi devletler ülkelerinde Âli İktisat Meclisi benzeri yapılar kurmuşlardır. Aynı ekonomik sıkıntıları yaşayan Türkiye'de iktisaden süratle gelişmesini sağlamak ve ülkenin iktisadi vaziyetini esaslı bir şekilde tetkik edecek uzmanlardan oluşan bir kuruma ihtiyaç duymaktaydı. Bu yüzden 25 Haziran 1927 tarihinde mecliste 1170 numaralı kanun kabul edilerek Âli İktisat Meclisi resmen kurulmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.33, İç.4, İn.82, s. 777,782). Kanuna göre;

Madde 1: Meclis, Başbakana bağlı olarak 24 üyeden oluşur.

Madde 2: Meclisin, birinci başkanı Başbakan ikinci başkanı da Ticaret Bakanındır.

Madde 4: Meclisin görevleri şunlardır:

- a) Ülkenin iktisadı ile ilgili olmak üzere hükümetin yayımlamış olduğu kanun, nizamname ve beyanları incelemek.
- b) İktisatla ilgili kanun, nizamnameleri inceledikten sonra yapılması gereken düzenlemeleri gerekçeleri ile birlikte hükümete teklif etmek.
- c) İktisadi ihtiyaçlarımızın gerektirdiği sistemler ve düzenler konusunda incelemelerde bulunmak.
- d) Genel iktisadi doktrinleri ve onların ülkeye etkileri konusunda ki raporları hükümete bildirmek.

Madde 5: İlk dört yıl için Âli İktisat Meclisi'nin üyelerinden bir tanesi ordu subaylarından, on bir kişilik uzmanlardan oluşan ekibi bakanlar kurulu tarafından diğer on iki üyede yine bakanlar kurulunun talimatıyla iktisatla ilgili kurum ve kuruluşlarca seçilecektir.

Meclisin genel sekreteri başbakanlık tarafından atanır.

Meclise gerektiği kadar kâtip, tercüman ve diğer personel başbakanlık tarafından atanır.

Madde 6: Âli İktisat Meclisi'nin kararları öneri mahiyetinde olup, kararlar çoğunlukla alınır.

Madde 7: Üyelik süreci dört yıl olup, dört yılın sonunda kura sonuca eski üyeler tekrar seçilebilir.

Madde 9: Âli İktisat Meclisi yılda iki kez toplanır ve bu toplantı süresi on beş gündür. Bu toplantı sonrasında alınan kararlar takip eden on beş gün içerisinde başbakanlığa sunulmalıdır. Gerektiği halde Bakanlar Kurulu kararı ile bu süre on beş gün daha uzatılabilir (Resmi Gazete, S.640, 1927, s. 2901,2902).

Kadro dergisi yazarı Vedat Nedim Tör'e göre Âli İktisat Meclisi "İktisat, Erkan-ı Harbiye Dairesi" (Tör, 1933) rolü oynaması gerekirken "Yılda iki defa, beş on gün bir araya gelen muhterem meclis azalarının önlerine konulan mühim meseleleri esaslı bir surette tetkik etmelerine bugünkü şartlar altında, maddeten imkân yoktur.

Ali iktisat meclisine verilen meselelerin, hiçbir malzemeye ve vesikaya istinat etmeden, beş on gün içinde halledilmeyeceği" (Tör, 1933, s. 15,16) için ekonomin Genel Kurmay başkanlığı olması gereken bu kurumu güçlendirmek gereklidir. Ancak Âli İktisat Meclisi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya girmesinden sonra daha da işlevsiz kalarak 1935 yılında bütçe kanununun 25. Maddesi ile kaldırılmıştır (Boratav, 1982; Koraltürk, Âli İktisat Meclisi, 1996).

3.2. 1931 Buhran raporu

1931 Buhran Raporu Âli İktisat Meclisi'nin 15-29 Aralık 1931 tarihleri arasındaki yedinci toplantısına istinaden hazırlanmış 24 sayfalık rapordur. Raporu üç bölüme ayırabiliriz. Birinci bölümde dünya ekonomik krizinin çıkış sebepleri, krizde Türkiye'nin durumu ve alınması gereken tedbirler ele alınmaktadır. İkinci bölüm de krizin tarım ürünlerine etkileri özellikle buğday, arpa, üzüm, incir, pamuk, tütün, afyon, fındık, tiftik, yapağı ve zeytinyağı özelinde etkileri değerlendirilmekte ve yapılması gerekenler maddeler halinde sıralanmaktadır. Üçüncü bölümde ise Türkiye'de sanayinin durumu yetmişmiş personel sıkıntısı, kredi sıkıntısı, teşvik sanayi kanununun yeniden yapılandırılması ve üretim konularına değinilerek yapılması gerekenler sıralanmıştır.

3.2.1. Birinci bölüm

3.2.1.1. Krizin tanımı ve ortaya çıkması

Türkiye'de ki krizin dünya ekonomik krizi ile ortak olan tarafı her şeyden önce fiyatların düşmesi ve ihracatının daralmasıdır. Fiyatların düşmesinin bir ziraat ve hammadde ülkesi olan Türkiye'ye etkilerini incelemeyen önce 1929 dünya ekonomik buhranının nedenlerine raporda değinilmiştir. Dünyanın geçirmekte olduğu iktisadi çöküşü bazı ticari malların pazar paylarının düşmesi şeklinde değerlendirip basit bir kriz gibi göstermek mümkün değildir. Bu kriz ne

bir takım rastgele ve kötü durumların ne de kaçınılması mümkün bir takım olayların eseridir. Krizin kaynağı çağdaş ekonomi sisteminin yapısına has özelliklerdir. Krizde bu sistemin işlemedeki özelliklerden doğan sebepler etkili olmuştur. Dünya savaşından önce bazen yer yer ortaya çıkan, bazen bütün dünyayı etkisi altına alan krizler, liberal ekonomi sistemine dayanan ve onun bir yapısı olan dünya ekonomisindeki sanayi unsurlarının şekillenmesinden ileri geliyordu (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 1).

3.2.1.2. Krizin nedenleri

Birinci Dünya Savaşı ile başlayan yüksek üretim kapasitesi savaş sırasında Amerika'nın da katılmasıyla artarak devam etmiştir. Ancak "*muasır iktisat nizamının mukadderatını [kaderini] tehdit eden*" bir durum ortaya çıktı, artık ortada sadece sanayileşmiş ülkeler ve hem hammadde sağlayan hem de pazar görevi gören ülkeler yoktu. Şimdi bu sanayileşmiş ülkelerin karşısında savaştan sonra kendi gümrük tarifelerini uygulayabilen kendi hammaddesine sahip ve her şeyden önemlisi üretim konusunda kendi kendine yettiği gibi ürettiği fazla ürünü başka ülkelere de satabilen sanayileşmiş ülkelere "rakip" ülkeler ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bir hammadde ve mamul madde müşterisi olan Rusya'nın kendi içine kapanması ile bazı sanayici ülkelerin daha önce dünya pazarlarından temin ettikleri bir kısım zirai maddeleri kendilerinin üretmeye başlaması ile dünya üretim mekanizmasının genişlemesine rağmen bu durum satın alma ve tüketim miktarlarının daralmasına neden olmuştur (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 1,2).

Çağdaş ekonomik ilişkilerin düzensizliğinden ve dengesizliğinden ortaya çıkan krizi yalın ve yüzeysel tedbirlerle ortadan kaldırmaya çalışmak faydasızdır. Daha düne kadar liberal politikalar izleyen devletler krizden etkilenmeye başladıktan sonra devletçi politikalara yönelmişlerdir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931).

3.2.1.3. Krizin Türkiye'ye etkileri

Dünya ekonomik krizinin etkileri son iki yıldan beri hissedilmekle birlikte 1931 yılında krizin şiddeti daha da artmıştır. Teknik gerilik, sermaye ve teşebbüs yetersizliği ve teşkilatsızlık Türk ekonomisinin gelişmesini engel olarak Türkiye'nin giderek artan şekilde ekonomik krizin etkilerine maruz bırakmıştır. Türkiye'nin eskiden gelen iktisadi gerilikten kurtulup ekonomik dengesini güvence altına alacak tedbirlere ihtiyacı vardır. Bu tedbirlerin ekonomik hayatı, ziraat ve sanayiye kapsaması gerekmektedir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 4,5).

Türkiye'de bugün geniş miktarda ekonomik gelişmeyi gerçekleştirecek teşebbüslerin yeterince bulunmaması Devleti, bu gelişmeyi sağlayacak tedbirleri almaya sevk ediyordu. Bundan dolayı büyük miktardaki ekonomik işlerin devlet yardımı ile milli müesseseler tarafından yapılması gerektiği üzerinde ittifak edilen bir konudur. Örneğin tarım ürünleri ile üretici fiyatları arasındaki

dengenin korunup, zirai üretimin düşmesine engel olacak müdahalenin zaman geçirilmeden yapılması gereklidir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 6).

3.2.2. İkinci bölüm

Bu bölümde 1929 dünya ekonomik krizinin Türk tarımına olan etkileri belli başlı ürünler ele alınarak incelenmektedir. Türkiye bir hammadde ihracatçısı ülke olup ihracatının da %90-95'ini tarım ürünleri oluşturmaktadır. Tarımsal üretimde meydana gelecek ufak bir daralma ya da azalma doğrudan doğruya ülkenin dış ticaret hacmini etkilemektedir. Türk tarımını etkileyen krizin genel olarak iki sebebi vardır:

1. Uluslararası pazar ilişkilerine bağlı sebepler olup bunlarda dünya ekonomik krizinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bunların dışında Fransa'nın yumurta, Almanya ve İngiltere'nin halı, Amerika'nın incir ithalatına karşı uyguladıkları sınırlayıcı tedbirler gelecekte ihracatımızı olumsuz etkileyecektir.
2. Türkiye'nin tarımsal üretimiyle ilgili yapısal sorunlar. Nüfusunun %75'inden fazlasının çiftçilikle uğraşan bir ülkenin dünya ekonomik krizinden etkilenmemesi imkânsızdır. Krizin, Türkiye'nin üretim hayatındaki etkilerini belirleyebilmek için öncelikle ülkenin üretim durumunu değerlendirmek gereklidir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 7).

3.2.2.1. Buğday

Tarımsal üretiminin başında buğday gelir. Buğday tarımı yaklaşık 4.000.000 hektar tarım arazisinin yarısında (2.000.000 hektar) 1.800.000 (1927 Senesi Zirai Tahrir Neticeleri, 1928, s. 3,4)² çiftçi ailesi tarafından yapılmaktadır. Bu kadar geniş alanda tarımı yapılan buğday 1927 ve 1928 yıllarında yaşanan kuraklık nedeniyle istenilen miktarda verim verememiştir. Buna karşın 1929 - 1930 yıllarında mevsimin iyi gitmesiyle birlikte tarımsal üretimde verim artışı meydana gelmiştir. Buna göre 1929 yılında 2.700.000³ (https://prevodyonline.eu/tr/kütle.html, 2022) ton olan üretim 1930 yılında 3.000.000⁴ tona 1931 yılında da 3.500.000⁵ tona yükselmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 7,8).

Buğday üretiminin hızla artmasına rağmen fiyatlar artmadığı gibi kriz nedeniyle aşırı düşerek çiftçinin zarar etmesine neden olmuştur. 1929 yılının ilk aylarında İstanbul borsasında kilosu 17 kuruşa kadar satılan buğday yılsonunda 12 kuruşa, 1930 yılı sonunda 6 kuruşa kadar düşmüştür. Hatta bazı yerlerde çiftçilerin ürünlerini 3 kuruşa kadar sattıkları da olmuştur. Üretim alt yapılarını

² 1927 nüfus sayımına göre toplam nüfus 13.517.385; çiftçi nüfusu: 9.145.008; çiftçi ailesi nüfusu: 1.751.239'dur.

³ 27.000.000 kental.

⁴ 30.000.000 kental

⁵ 35.000.000 kental

yenilemek için borçlanan çiftçiler buğday fiyatlarının aşırı düşüklüğü nedeniyle borçlarını ödeyemez hale gelmişlerdir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 8,9).

Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de buğday fiyatlarının daha da düşmesini engellemek için gümrük tarifelerini artırarak ucuz buğdayın ülkeye girmesini engellemiştir. Bu tedbir buğday fiyatlarını artırmak için tek başına yeterli olmayıp buğdayın belirli bir fiyattan ihtiyaç vardır. Belirlenecek olan fiyat hem buğday üretim maliyetini karşılayacak hem de buğdayın küresel piyasalardaki satış fiyatının üzerinde olmalıdır. Bu durum üreticinin zararını engelleyecek, fiyat değişimlerini ortadan kaldıracak pratik ve köklü bir çözümdür. Buğday fiyatlarının daha da düşmesini engelleyecek maliyet fiyatlarını piyasa fiyatlarına uygun hale getirecek bu tedbiri ancak devletin kuracağı bir kurum yapabilir. Bu kurumun başlıca vazifesi buğday piyasa fiyatını belirleyip bu fiyattan ürün satın almak olacaktır. Satın alınan ürünün bedeli kısmen nakit kısmen de vadeli bonolarla ödenecektir. Çiftçi, hazine ve Ziraat Bankasına olan borçlarını bu bonolarla ödeyebileceği gibi kıymeti karşılığında Ziraat Bankasında bozdurabilecektir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 9,10).

Fiyat düşüklüğünün bir nedeni de çiftçinin hem hazineye, ziraat bankasına ve tüccara olan borçlarını ödeyebilmek hem de ürününü saklayacak yeri olmadığından hasat zamanında bütün malını elinden çıkarmaya çalışmaktadır. Hasat zamanında piyasa da mahsul fazlalığından dolayı da fiyatlar düşmektedir. Bu sorunu çözmek için mahsulü karşılığında çiftçinin uygun fiyatla ürünü satmaya yarayan ürün ticaret kredisinin genişletilerek uygulanması önemlidir. Ancak Ziraat Bankasına ait depoların köylerden uzak olması, bu depolara nakliyatın sıkıntılı ve pahalı olması nedeniyle çiftçiler bu krediyi kullanamamaktadır. Dönemsel arz fazlalığını dengelemek için tüccarın ve değirmencilerin buğdayları stoklayabilecekleri silolara ihtiyaç vardır. Bunların inşaatları pahalı olacağı için Ziraat Bankası, zirai kredi kooperatif birlikleri, ticaret ve ziraat odaları buğday alım satımı ile uğraşan şirketlerin ve hatta Devlet Demiryollarının iştiraki ile siloların inşaatı yapılabilir. Bundan başka her köyde veya birbirlerine yakın köylerde ortak köy ambarları ana yola veya demiryollarına yakın yerlerde kurulabilir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 11,12).

3.2.2.2. Arpa

Hububat tarımı içinde arpanın yeri önemlidir. 1927 yılı zirai sayımına göre arpa, hububat üretiminin %21'ine denk gelmekte olup aynı zamanda önemli bir ihraç kalemidir. 1929 yılında yaklaşık 1.678.000 ton olan arpa üretimi 1930 yılında 1.500.000 ton olmuştur. İstanbul borsasında arpa 1928 yılında 12,26 kuruş 1929 yılında 10,33 kuruşa 1930 yılı Aralık ayında 5 kuruşa düşmüştür. Hububatın başlıca iki önemli kaleminde (buğday, arpa) görülen bu fiyat düşüklüğü mısır, çavdar gibi diğer ürünlere de sirayet etmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 12).

3.2.2.3. Diğer tarımsal ürünler

3.2.2.3.1. Pamuk

1930 yılında pamuk üretimi 22 milyon kilo olup 1929 yılına göre %25 oranında düşüktür. Pamuk ve mensucata ait gümrük istatistiklerine göre 1924-199 yılları arasında hammadde olarak pamuk ihracatı 16-17 milyon kg olup buna mukabil işlenmiş pamuk ithalatımız 23 milyon mensucat ve 3,5 - 4 milyon iplik halinde ortalama 26 milyon kilo civarındadır. Buna göre 16 milyon liralık ihracata karşılık 55-60 milyon liralık bir ithalat söz konusudur. 1930 yılında pamuk ihracatı 22 milyon kiloya yaklaşmışsa da fiyatlarda meydana gelen %35 oranındaki düşme nedeniyle 16,6 milyon liralık bir ihracat geliri elde edilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 12,13).

3.2.2.3.2. Tütün

Tütün en önemli ihracat maddemiz olmasına rağmen Türk tütünlerine olan talep giderek azalmaktadır. Bunun sebebi krizle birlikte Avrupa'nın stoklardaki tütünlerini kullanmaya başlamasının yanında

1. Yunanlıların ada tütünü adıyla İzmir tütününe eş tütün üretmeleri.
2. Rus Sohum tütününün fiyat olarak Samsun tütünüyle rekabet etmesi
3. Bulgarların randıman ve fiyat olarak Türk tütünleriyle rekabet etmesi
4. Bulgarlar ve Yunanlıların resmi, özel kurum ve kuruluşlar ile her türlü vasıtaya başvurarak özellikle anlaşma ve sözleşmelerde eşitlik esaslarından azami şekilde yararlanarak Türk tütünleri yerine kendi tütünlerinin tercih edilmesini sağlamalarıdır.
5. Türk tütünlerinin satın alınmasında hissi bazı sebeplerin de olumsuz olarak etki etmesi (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 13,14).

3.2.2.3.3. Üzüm, incir, fındık

1930 yılındaki üzüm üretimimiz 1929 yılına göre düşüktür. 1929 yılındaki 50 milyon kg'lık üzüm toplam üzüm üretimine karşılık 1930'da 35 milyon kg ürün elde edilmiştir. Fiyatlarda genellikle 1929 yılına göre %10 oranında düşüktür. İncir üretimi 1929 yılında 30 milyon kg iken 1930 yılında 17.500.000 kg olmuştur. 1929 yılında 23,5 olan incir fiyatı 1930 da 3 kuruş düşerek 20,5 kuruş olmuştur. 1929 yılında fındıklarda meydana gelen hastalık nedeniyle fındık üretimi hemen hemen hiç olmamıştır. 1930 yılında ise fındık üretimi 50 milyon kg olup fiyatlar 1929 yılına göre %40-45 oranında düşüktür (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 14).

3.2.2.3.4. Afyon

Afyon üretim 1929 yılında 3000 sandık iken 1930'da 7000 sandığa çıkmıştır. Fiyatlar ise 1930 yılının ortasına doğru 40 lira iken yılsonunda 10 liraya düşmüştür (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 15).

3.2.2.3.5. Tiftik ve yapağı

1930 yılında tiftik üretimi 1929'a göre 10.000 balya kadar fazla olup yapağı üretimi de 1.000 balya kadar eksik olacağı tahmin edilmektedir. 1929 yılında başlayan tiftik fiyatlarındaki %35'e varan düşüş 1930 yılında da devam etmiştir. Yapağı fiyatları ise 1929 yılında ortalama 104 kuruş iken 1930 yılında 72 kuruşa kadar düşerek %30 oranında değer kaybetmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 15).

3.2.2.3.6. Zeytinyağı

Zeytinyağı üretimi 1929 yılında 15 milyon kg iken 1930 yılında 37,7 milyon kg'a çıkmıştır. 1928 - 1929 yılları ortalaması 18 milyon kg iken son 1929-1930 yıllarının ortalamasının 25 kg'ı bulması üretimin daima arttığını göstermektedir. Buna karşın fiyatlarda genellikle %25 ila %30 oranında bir düşme vardır. Normal yağlar 1929 Ekim ayında 64 kuruş iken 1930'un aynı ayında 46 kuruşa 1929 Aralık ayında 67 kuruş iken 1930 Aralık ayında 44 kuruş olmuştur. Birinci sınıf yemeklik yağlar ise 1929 yılında 60-67 kuruş iken 1930'da 47-50 kuruşa düşmüştür (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 15,16).

Tarım ürünlerinin fiyatlarının aşırı düşmesine rağmen çiftçinin yaşaması için ihtiyaç duyduğu maddelerin ve üretim faaliyetlerinde kullandığı malzemelerin fiyatlarında bir düşme meydana gelmemesi çiftçi aleyhinde bir duruma sebebiyet vermiştir. Ürünlerin fiyat sorunu çözülmedikçe dünya ekonomik krizinden bağımsız olarak Türkiye'deki krizi çözümlenmenin imkânı yoktur. Bu yüzden "*umumi bir iktisat programının vakit kaybetmeksizin tanzimi ile tatbikine geçilmesini temenni ederiz*" (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 17).

Tarım ürünlerinin maliyetini düşürecek yurt dışında da bu ürünlere rağbeti artıracak yurt içinde de mümkün olduğunca yeterlilik sağlayacak tedbirler şunlardır:

1. Zirai ürünlerin vafsinin ve tohumların ıslah edilip toprak verimliliğinin artırılması.
2. Sulama işine önem verilmesi; bu suretle iklimin ve tabiat şartlarının olumsuz etkilerine karşı ürünler korunacağı gibi daha çok ürün elde edilebilir.
3. Zirai kredinin miktar, vade ve faiz şartlarının zirai ihtiyaçlara göre uygun hale getirilmesi.
4. Yurt içinde üretilen gıda maddelerinin ülkenin uygun iklimine rağmen yeterli miktarda üretilmediği için ithal edilmektedir. Bunların yurt içinde yetiştirilme yollarının araştırılması.
5. İklimi uygun yerlerde şimdiye kadar ülkede yetiştirilmeyen ürünlerin yetiştirilmesi için gerekli tetkik ve uygulamaların yapılması.
6. En önemli zirai ürünlerimizden olan pamuğun bugünkü dünya piyasa fiyatı ile ihracatından büyük bir kıymet elde edilememesine karşın pamuk ipliği ve mensucatu, ithalatımızın dörtte birini teşkil

etmektedir. Pamuklu mensucat ihtiyacını ülke içinde üretilen pamuklardan karşılanması için gerekli olan üretimin detaylıca düşünülmesi gereklidir.

Sanayi ve ticari açıdan pamuk cinsimizin ıslahına ve maliyetinin düşürülmesine ihtiyaç vardır. Maliyetin düşürülmesi sulama ile mümkündür bunun için pamuk sahalarının sulanmasına yönelik tedbirler alınmalıdır. Islaha gelince tohumların belli istasyonlardan dağıtılması, kaliteli tohum üretilinceye kadar ülkeye uygun tohumların bir an evvel ithali.

7. Ürünlerin standardize edilmesi, tohumların ıslahı, mevcut tohum ıslah istasyonlarının geliştirilmesi ve yenilerinin kurulması.
8. İhracat ürünlerinin dış piyasalarda rekabet edebilmeleri için nakliye ve diğer ücretlerin güncellenmesi.
9. İncir, üzüm ve fındıkların ana alıcısı durumunda olan Almanya ve İngiltere'nin olası ithalat kısıtlamasına karşı dikkatli olmak ve 25-30 milyonluk ihracat pazarını korumak gereklidir.
10. İhracatımızın önemli bir kalemi olan tütün konusunun detaylıca incelenmesi gereklidir.
11. Hayvan cinslerinin ıslahı ve Meraların korunması, hayvan yetiştirme, idare, satış konularının ihtiyaca göre düzenlenmesi.
12. Çiftçinin üretimini artırmak için bilgisinin artırılması gereklidir. Bunun için basit ziraat okulları açılıp burada okuyan yetenekli öğrencilerin ziraatta ileri ülkelerin çiftliklerinde staja gönderilmesi uygun olacaktır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 17-20).

3.2.2.3. Üçüncü bölüm sanayi

Kuruluş aşamasında olan milli sanayinin krizden etkilendiğine dair bir belirti yoktur. Aksine milli sanayi kendisine sağlanan geniş koruma ve desteklerle gelişme yolundadır. Ancak bunun tüm yurdu kapsamı için sanayiye engel bazı durumlarında ortadan kaldırılması gereklidir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 21).

Türkiye, esas itibarıyla milli iktisat sistemini tamamlamak için, sanayisini bizzat kurmak mecburiyetindedir. Öncelikle Türk sanayisine istikamet verecek bir sanayi programının tespit ve ilanına ihtiyaç vardır. Ancak bilgiye dayanmayan ve ihtiyaca cevap vermeyen teşebbüslere engel olunarak milli servetin israfına izin verilmemelidir. Milli sanayinin gereklerinden biri olan hammaddelerimiz henüz sanayinin talebini karşılayacak vasıfta değildir. Hammaddelerimizin cinslerinin ıslahı ve standardizasyonu ilk sırada ele alınmalıdır. Bu sadece sanayimiz için değil ürünlerimizin değerinin artması içinde gereklidir. Hammaddelerin piyasada uygun satılması, satıcıyla alıcı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için borsaların yeniden düzenlenmesi gereklidir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 21,22).

Bazı sanayi kollarında işçiler fazla bulunurken bazı yerlerde işçi sıkıntısı çekilmektedir. İş piyasasının düzenlenmesi önemlidir. Ayrıca işçilerin eğitimleri oldukça önemlidir. Bunu temin etmek amacıyla işçiler için gece kursları düzenlenmelidir. Uygulamada bir yararı görülmeyen usta ve teknisyenlerin yetiştirildiği sanat okulları derhal ıslah edilmelidir. Teknisyenlerin yetiştirilmesi içinde gelişmiş sanayi ülkelerine eğitime gönderilmesi önemli bir çözüm olarak görülebilir. Yerli sanayinin yabancı sanayi ile rekabeti için maliyet konusu hemen ele alınmalıdır. Maliyetin azaltılması için sanayi de ileri teknik ve usullerin kullanılması gereklidir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 22,23).

Sanayimizin uzun vadeli ve ucuz krediye ihtiyacı vardır. Ancak bunu temin edecek bir müessese yoktur. Sanayi ve Maadin Bankası bunu temin etmek amacıyla kurulmuşsa da yetersiz sermaye nedeniyle bunu yapamamaktadır. Bankanın sermayesinin artırılması gereklidir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 23).

Türkiye’de sanayiye teşvik ve düzenlemek amacıyla çıkarılmış olan 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ihtiyaçlara cevap vermekten uzaktır. Teşvik-i Sanayi Kanunu ileride ülkenin sanayi programına dâhil olacak konuları içermelidir. Kanun sağladığı hammadde muafiyetlerine rağmen fabrikalar gümrüklerdeki bürokratik engellerden şikâyet etmektedirler. Hâlbuki ülkemizde bulunmayan hammaddelerle bu hammaddeleri işleyecek makineler hiçbir formaliteye ihtiyaç duyulmadan ithal edilebilmelidir. Yunanistan bu konuda ileri bir noktadadır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 23,24).

Bugünkü sanayi dar bir pazara hizmet etmektedir. Bundan dolayı da üretilen ürünler az olmaktadır. Bunun genişletilmesi için geniş pazarlara hitap edilmeli ve ürün yelpazesi genişletilmelidir. Mensucat fabrikalarında tek tip olmayan çeşitli tip ve cinslerde ürünler imalat edilip stok yapılmaya çalışılmaktadır. Bu durum fabrikaların düzensiz ve ekonomik olmayan şekilde çalışmalarına neden olmaktadır. Bunun önüne geçilmelidir. Ülkemizde eski ve tarihi bir geçmişi bulunan halıcılığımızı içinde bulunduğu gerilikten kurtarmak için gerekli tedbirler alınmalıdır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931, s. 24).

4. Sonuç

Birinci Dünya Savaşında sonra ilk önemli ekonomik kriz 1921 yılında meydana gelmişti. Ancak bu kriz çok fazla uzun sürmeyerek 1922-1925 yılları arasında dünya ekonomisi toparlanmış ve bu tarihten itibaren 1929 yılının Ekim ayına kadar ekonomilerde canlılık ve üretim tarafında da hızlı bir artış meydana gelmişti. Üretimin hızla artmasına rağmen tüketimde meydana gelen düşme nedeniyle Amerikalı üreticiler borçlarını ödemek için New York borsasında bulunan hisselerini satmaya başladılar. Bu durum birden bire borsada sert satışları beraberinde getirerek hisse senedi fiyatlarının aniden düşmesine neden oldu. 1.500.000 kişinin hisse sahibi olduğu borsada 600.000 kişi kredili işlemler yapıyordu. Hisse fiyatlarının hızla düşmesi ile birlikte şirketler hızla iflasa

sürüklendiler. Böylece 1932 yılına kadar sürecek olan 1929 dünya ekonomik krizi ortaya çıkmıştır. Bu krizde dünya genelinde yaklaşık 30 milyon kişi, ABD’de de 13 milyon kişi işsiz kalmıştır. Krizle birlikte ABD’de 5096 banka iflası gerçekleşmiştir.

Türkiye ise bu krize tam anlamıyla hazırlıksız yakalanmıştı. Zira sanayileşmesini tamamlayamamış hammadde ihracatçısı bir ülke konumundaydı. Bununla birlikte Lozan Antlaşması gereği 1929 Ağustos ayına kadar 1916 yılında kabul edilen gümrük tarifelerini uygulamak zorundaydı. Yeni tarifeler yürürlüğe girmeden üç ay gibi kısa bir sürede ithalatçılar 101.022.318TL’lik ithalat yapmışlardı. Yüksek ithalatın neticesinde 1929 yılsonu itibariyle cari açık 101.082.308TL olmuştu. 1928 yılında varılan antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalma borçların 1929 yılından başlayarak yılda iki kez altına sabitlenmiş olarak TL cinsinden ödenmesi kabul edilmişti. Gerek yüksek ithalat gerekse de dış borç ödemeleri nedeniyle TL değer kaybetmeye başlamıştı. Örneğin 1929 Mayıs ayında 999 kuruş olan İngiliz lirası yılsonunda 1043 kuruşa çıkmıştı.

Kriz yalnızca dış ticaret açığını etkilemiyordu. Aynı zamanda yurt içi piyasasını da etkiliyordu. Zira 1929 yılında 12,83 kuruş olan buğdayın kilosu 1930 yılında önce 7,76 kuruşa 1931’de de 4,77 kuruşa düşmüştü. Ürününü bu fiyatların üzerinde üreten çiftçi borçlarını ödemek için arazisini satıp şehir ve kasabalara göç etmek zorunda kalıyordu. Fiyat düşmesi yalnızca buğdayda olmayıp pamuk, tütün, üzüm, incir, afyon gibi Türkiye’nin ana ihraç mallarında da yaşanmıştır. Buğdayda %60'lara varan fiyat düşüşleri diğer ürünlerde %30-%40 civarlarındaydı. Tarımsal ürünlerde meydana gelen fiyat düşüşleri ihracat rakamlarının düşmesine de neden oluyor bu da dış ticaret açığını etkiliyordu.

Gerek Türk lirasının değer kaybetmesi gerekse de bir takım spekülasyon hareketleri nedeniyle dengesi bozulan iç piyasanın yeniden dengelenmesi için hükümet önce 1929 tarihinde 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları kanunu kabul etmiştir. Ancak kanunun yetersiz kalmasıyla 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini koruma kanunu 20 Şubat 1930 tarihinde kabul edilmiştir. Bunların dışında hükümet döviz çıkışına neden olacak mal alımlarını durdurarak bunları yurt içinden temin yolunu seçmiştir. İthal edilmesi gerekli ürünlerde de tasarrufa gitmeye çalışmış ve piyasaya döviz sağlamıştır ayrıca bütçe açığını azaltmak için ücretli çalışanlardan alınmak üzere buhran vergisi koymuştur.

Krizin ağırlığını hissettirdiği ve çözüm arayışlarının yoğun olduğu bir dönemde Âli İktisat Meclisi “1931 Buhran Raporunu” hazırlayarak başbakana sunmuşlardır. Rapor krizin başlangıcını, nedenleri, Türkiye’ye etkilerini, alınması gereken tedbirlere ve sanayinin durumuna değinmektedir. Rapora göre Türkiye’nin içinde bulunduğu kriz fiyatların düşmesi açısından dünya ekonomik kriziyle aynıdır. Ancak ülkenin içinde bulunduğu teknolojik gerilik, sermaye ve

teşebbüs yetersizliği ve teşkilatsızlık Türk ekonomisinin gelişmesine engel olup krizden diğer ülkelere göre daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır.

1927 Nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13.517.385 kişi olup bunun 9.145.008'ni çiftçiler oluşturmaktadır. Krizden de en çok etkilenen ve nüfusun %67,6'sını oluşturan çiftçileri korumak için raporda devletin maliyetinin biraz üzerinde fiyat belirleyerek çiftçiden buğdaylarını alması önerilmiştir. Bu alımların bir kısmı nakit bir kısmı da bono ile olacaktır. Çiftçi, hazine ya da Ziraat Bankasına olan borçlarını bu bonolarla ödeyebilecekti. Alımların dışında çiftçinin buğdaylarını depolayacağı ambar ve silolara da ihtiyaç vardır. Bunların inşaatı pahalı olacağı için Ziraat Bankası, zirai kredi kooperatif birlikleri, ticaret ve ziraat odaları buğday alım satımı ile uğraşan şirketlerin ve hatta Devlet Demiryollarının iştirakiyle kurulabilir. Bundan başka her köyde veya birbirlerine yakın köylerde ortak köy ambarları ana yola veya demiryollarına yakın yerlerde inşa edilebilir.

Tarımsal üretimde tek sorun fiyat değildi fiyatın dışında tohumların da ıslah edilmeye ihtiyacı vardı. Ancak tohum ıslahı ile kaliteli ve standart ürünler elde edilebilir ve yurt dışındaki ürünler ile rekabet edilebilirdi. Tohum ıslahı için tohum ıslah istasyonlarının sayılarının çoğaltılması ve gerekirse yurt dışından kaliteli tohum ithalatı önerilmiştir.

Sanayi kendisine tanınan koruma kalkanyla krizden etkilenmemiş ancak onunda kendine has sorunları mevcuttur. Bunların başında kalifiye eleman bulma sorunu gelmektedir. Bazı iş kollarında işçi fazlalığı bulunurken bazılarında işçi sıkıntısı yaşanmaktadır. Bu sıkıntıyı gidermek iş piyasasının düzenlenmesi gereklidir. Sanayinin bir diğer sorunu da kredidir. Sanayiye kredi vermesi için kurulan Sanayi ve Maadin Bankası yetersiz sermayesi nedeniyle bu görevi yerine getirememektedir. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi kanununda yeniden düzenlenmesi gereklidir. Her şeyden önemlisi Türkiye'nin milli ekonomi sistemini tamamlayacak Türk sanayisine kılavuzluk yapacak bir sanayi programına ihtiyacı vardır. Ayrıca ihtiyaca cevap vermeyen teşekküllere de milli sermayenin korunması için izin verilmemelidir.

Âli İktisat Meclisi'nin 1931 Buhran Raporunda krize karşı devletin ön planda olması savunularak Devletçilik açıkça teşvik edilmiştir. Yine raporda değinilen pek çok eksiklikler zamanla hayata geçirilmiştir. Örneğin çiftçi ürünlerinin devlet tarafından fiyatlandırılıp satın alınması önerisi 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulması ile gerçekleşecektir. Yine sanayi planı yapılması önerisi 1934 yılında kabul edilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile hayata geçirilmiştir. Sanayicinin kredi sorununu çözmek ve büyük sanayi tesislerinin kurulmasını sağlayacak olan Sümerbank bu raporun yayımlanmasından iki yıl sonra kurulmuştur. Türkiye'nin 1929 dünya ekonomik krizinden çıkış yollarını göstermesi bakımından 1931 Buhran Raporu önemlidir.

Bilgilendirme: Çalışmada çıkar çatışması yoktur.

5. Kaynaklar

- 1927 Senesi Zirai Tahrir Neticeleri. (1928). Ankara.
- Aydemir, Ş. S. (1985). *Tek Adam 1922-1938 (Cilt III)*. İstanbul.
- Başar, A. H. (1931). *İktisadi Devletçilik (Cilt 1)*. İstanbul.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1931). 30.10.0.0-26.152.10.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara.
- Bulutay, T.; Yıldırım, N.; Tezel, Y. S. (1974). *Türkiye Milli Geliri (1923-1948) Tablolar*. Ankara.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*. Ankara.
- Effimianidis, Y. (1935). *Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye*. İstanbul.
- Ekrem, T. (1932). *İktisadi Buhran Hakkında Düşüncelerim ve Gördüğüm Çare*. İstanbul.
- Emiroğlu, C. (1933). *Dünya İktisadi Buhranında Para ve Kredi Politikasının Tesirleri Hakkında*. Ankara: Damga Matbaası.
- <https://prevodyonline.eu/tr/kütüphane.html>. Erişim Tarihi: 21/08/2022.
- Hüsrev, İ. (S.10, 1932). Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi. C. Alpar (Dü.) içinde, *Kadro (Cilt 1, s. 20-25)*. Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- İstatistik Yıllığı 1930-31 (Cilt 4)*. (1931). Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul.
- Koraltürk, M. (1996). Âli İktisat Meclisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(7), 47-64.
- Koraltürk, M. (Düz.). (2007). *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi (Cilt 1)*. İstanbul.
- Néré, J. (1980). *1929 Krizi*. (Çev.) V. Toprak, Ankara.
- Örs, F.; Serçe, E.; Örs, M. (2002). *Yüzyıllar Köprüsü 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi*. İzmir
- Resmi Gazete S.1433. (1930, Şubat 25).
- Resmi Gazete, S.1203. (1929, Mayıs 30). (1203).
- Resmi Gazete, S.1230. (1929, Temmuz 01). (1230).
- Resmi Gazete, S.1964. (1931, Aralık 1). (1964).
- Resmi Gazete, S.640. (1927, Temmuz 24).

- Rozaliyev, Y. (1978). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*. (Çev.) A. Yaren, Ankara.
- Saraçoğlu, F. (2009). 1930-1939 Döneminde Vergi Politikası. *Maliye Dergisi* (157), 131-149.
- Silier, O. (1975). 1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü. O. Okyar içinde, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar* (s. 485-534). Ankara.
- Sıra No:185 1/354 numaralı Gümrük tarife kanunu layihası ve muhtelit encümen mazbatası ile bütçe encümeni mazbatası. (1929). *TBMM Zabıt Ceridesi D.3, C.12, İç.2, İn.74* (s. 1-159). içinde Ankara.
- Sıra No:83 Menkul kıymetler ve kambiyo borsaları hakkında 1447 numaralı kanuna müzeyyel 1/587 numaralı kanun layihası ve muvakkat encümen mazbatası. (1930). *TBMM Zabıt Ceridesi D.3, C.16, İç.1, İn.33* (s. 1-4). içinde Ankara.
- (1936). *Tarım İstatistikleri 1928-1934*. Ankara: Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.33, İç.4, İn.82*. (tarih yok).
- TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, C.11, İç.2 İn.65*. (tarih yok). Ankara: TBMM Matbaası.
- TCMB. (1940). *Bülten No:35*. Ankara.
- Tekeli, İ.; İlkin, S. (2009). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. İstanbul.
- Tör, V. N. (1933). Türk İktisadiyatının Erkan-ı Harbiye Dairesi: Ali İktisat Meclisi. *Kadro Dergisi*, 14, 12-17.
- Yerasimos, S. (1992). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Cilt III). (Çev.) B. Kuzucu İstanbul.
- Yılmaz, N. (2007). *1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı). <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/42876.pdf> Erişim Tarihi: 28/08/2022.
- Zarakolu, A. (1982). 1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu. s. 89-105.